

Ačkoliv ji nebudou moci měřit metalurgové, bude v průběhu nadcházejícího století konečně odhalena rychlost koroze hliníku. Žirnce, pánve a příbory z nereové oceli budou pravděpodobně odolávat rozkladu po tisíciletí, a to zejména ty, které jsou ukryté mimo dosah redukčního kyslíku.

O sto tisíc let později by se intelektuální vývoj jakéhokoliv tvora, který by je vykopal, mohl díky objevu hotových nástrojů rychle posunout na vyšší stupeň evoluce. Na druhou stranu nedostatek znalostí o tom, jak je napodobit, by mohl způsobit demoralizující frustraci - nebo představovat tajemství vezbuzující úctu a podněcující náboženské vědomí.

Symposium jako živná půda

Lenka Kubelová & Lenka Vráblíková

LK Lenka Kubelová
LV Lenka Vráblíková

LK Rovnou se tě, Lenko, zeptám na podhoubí sympozia *Gardening Ecofeminisms*, které se uskutečnilo 6. až 8. října 2023 na Kafkárně v rámci programu Centra pro umění a ekologii UMPRUM a na němž jsi dramaturgicky či kurátorsky spolupracovala. Co byl výchozí impulz a jaký byl záměr sympozia?

LV Uspořádat symposium o ekofeminismu nebyl můj nápad. Dá se říct, že ekofeminismus byl na Kafkárně už vyklíčený a v rozkvětu dávno předtím, než jsem se tam dostala, než jsem byla Centrem pro umění a ekologii přizvaná ke spolupráci.

Pozvání pro mě bylo přitažlivé hlavně proto, že svedlo dohromady několik rovin liminality, jakýchsi „meziprostorů“, které vytvářejí živnou půdu pro nové přístupy jak v umění, tak v teorii či politice. Jak už jeho název napovídá, Centrum pro umění a ekologii je transdisciplinárním prostředím, kde se setkává umění a ekologie a kde se propojuje kritický a tvůrčí potenciál jak intelektuální, tak umělecké a aktivistické sféry v kontextu vzdělávání (Kafkárna je již od devadesátých let minulého století spojená s Vysokou školou uměleckoprůmyslovou v Praze).

Dále je důležité také rozhraní, ve kterém se Kafkárna a její zahrada nacházejí ve vztahu k dualismu příroda versus kultura. Už sama její materiální podoba a to, jak byla formovaná, tento dualismus – a celkové chápání světa skrze binární logiku – nabourává, což je důležité jak z feministického, tak z ekologického hlediska.

Kafkárna je „mezi“ i z pohledu temporality – členky a členové Centra se snaží vyjednávat, a tak formovat její současnou a budoucí podobu nejen s ohledem na její historický kontext (ve vztahu k místu, čtvrti Ořechovka a Praze nebo ve vztahu k historii československého a českého umění), ale také ve vztahu k cyklickému času ročních období a postupující klimatické změně, která tyto temporality také ovlivňuje a zásadně přetváří. Z hlediska globální geopolitiky se

nakonec i regiony střední a východní Evropy dají chápat jako druh „meziprostoru“, tak jak to dělá například dekoloniální feministická teoretička Madina Tlostanova. U ní jde o způsob, jak o těchto regionech přemýšlet ve vztahu ke kolonialitě a kriticky je nahlížet v souvislostech dalších globálních systémů moci, jako je heteropatriarchát nebo rasistický kapitalismus a antropocentrismus.

A pak je třeba uvést rozhodnutí propojit tato rozhraní nebo meziprostory s feminismem skrze ekofeminismus. Zvolit si ekofeminismus jako zastřešující termín k promýšlení vztahů ekologie a feminismu zdaleka není přímočarou volbou, jak by se mohlo na první pohled zdát. To bych chtěla zdůraznit.

LK Jak chápeš samotný pojem „ekofeminismus“? Co pro tebe znamená?

LV Kulturní teorie a ekologické myšlení, které se objevily na přelomu 20. a 21. století a které se teď jeví jako hlavní intelektuální proudy pro uchopení environmentálních otázek, nabízejí hned několik způsobů konceptuálního rámování, například nový materialismus nebo posthumanismus. Určitým způsobem by tak třeba spojení „posthumanistický feminismus“ bylo mnohem očekávanější volbou pro téma sympozia než ekofeminismus.

V úzkém slova smyslu ekofeminismus označuje feministický přístup k ekologickým problémům, který odkazuje k intelektuálním a politickým hnutím mnohem staršího data. Slovo poprvé použila francouzská myslitelka a aktivistka Françoise d'Eaubonne. Ve své knize *Le féminisme ou la mort* (Feminismus nebo smrt), která vyšla v roce 1974, prezentuje tezi, že existují paralely mezi tím, jakou pozici v koloniální a heteropatriarchální modernitě zaujímá to, čemu říkáme příroda a žena. Obě jsou zredukované na zdroje a stávají se předmětem vykořisťování. Aby pojmenovala snahy, které se těmto dvěma na sobě vzájemně závislým a úzce propojeným druhům vykořisťování snaží čelit, navrhla Françoise d'Eaubonne termín ekofeminismus. Ekofeminismus si pak žil vlastním životem a dočkal se mnoha rearticulací, proměn a kritik od jednotlivců a skupin

po celém světě. Mezi nejznámější patří například Vandana Shiva a hnutí Chipko (Indie), Val Plumwood (Austrálie), Greta Gaard (USA), Wangari Maathai a hnutí The Green Belt (Keňa) nebo hnutí The Greenham Common (Velká Británie).

Otázky kolem ekologie, které se teď běžně objevují, jako je například udržitelnost, antropogenní klimatická změna, masové vymírání druhů, nebo otázky týkající se soužití lidí a nelidí, tzv. více-než-lidská společenství nebo otázky péče atp., byly zásadní už v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století právě pro ekofeministky a intelektuální a politická hnutí bojující proti imperiálnímu kolonialismu. Jak se pak environmentální problematika začala dostávat do širšího povědomí, objevila se tendence tyto feministické a antikoloniální počátky a aspekty zapomínat, nebo dokonce záměrně potlačovat. Teď se ale zase určitým způsobem dostávají do popředí i v mainstreamu. To ostatně dokládá nejen symposium *Gardening Ecofeminisms*, ale i další události. Začátkem roku 2023 vyšlo o ekofeminismu číslo kritického kulturního čtrnáctideníku *A2*. Na přelomu let 2023 a 2024 uspořádala Galerie Hraničář v Ústí nad Labem výstavu vycházející z ekofeminismu a ke spolupráci i na základě připravovaného sympozia oslovila spoluorganizátorku Centra pro umění a ekologii Amálii Bulandrovou, čímž se Kafkárna s výstavou přímo propojila. Ze zahraničních akcí můžeme zmínit například výstavu *RE/SISTERS: A Lens on Gender and Ecology* v Barbican Art Gallery v Londýně, která proběhla na přelomu let 2023 a 2024, nebo dokument *The Seeds of Vandana Shiva* z roku 2022, jež jsme promítaly* i na sympoziu. Tyto a podobné události podle mě ukazují, že ekofeminismus zase nějak, a v nových podobách, ožívá.

A jak vlastně chápeš ekofeminismus ty, Lenko?

LK Intuitivně pro mě ekofeminismus představuje uvědomění si cykličnosti věcí; obsahuje starost, kontakt s přirozeným chodem přírody i s něčím, co nás přesahuje. Zároveň v tomto souboru myšlenek vnímám připomínku toho, jak velká část naší západní společnosti

je ovlivněna extraktivní petromaskulinitou a ideou nekonečného růstu. Ani nevím, jestli je potřeba uvedené pomyslně stavět do opozice, ale přijde mi, že ekofeministického přístupu by mělo být ve společnosti mnohem víc. Měl by mít větší respekt a fungovat jako přirozená součást života. Naše většinová společnost to tak ale nastavené nemá. Připadá mi, že velká část důležitých hodnot se ztrácí a celek vyrůstá jen z malého výseku z toho, co by dohromady mohlo tvořit zdravý celistvý ekosystém.

LV K tomu bych ještě dodala, že ekofeminismus do otázek týkajících se ekologie přináší hlavně důraz na politiku, a to nejen feministickou. Explicitně zdůrazňuje nutnost postavit se nespravedlivému statu quo a napomáhá vystupovat do popředí otázkám, které zmiňuješ: otázkám péče: „Kdo se stará a o koho?“ nebo otázkám týkajícím se života a smrti: „Kdo přežije a za jakých podmínek?“ Uvažování o ekologii jako o *politickém* tématu otevírá prostor pro kritickou analýzu problémů, jako je přístup k neznečištěné a pitné vodě, energiím a technologiím, problematiku celkového způsobu výroby a distribuce statků, jak by řekli* marxisti*ky. Z ekofeminismu jasně vyplývá, že boj o environmentální spravedlnost se neobejde bez boje o spravedlnost sociální.

LK S propojením environmentálních a sociálních krizí naprosto souhlasím. Jsem ráda, že se uvedené aspekty více dostávají do veřejného prostoru i díky kaskárenskému sympoziu.

LV Přestože jsem se na přípravách sympozia podílela dramaturgicky (kurátorsky), bohužel jsem se ho nakonec nemohla účastnit. Ty jsi ale byla jednou z pozvaných hostek-lektorek a také ses účastnila celého programu. Mohla by ses podělit o své zážitky a reflexi? Jaké pro tebe bylo symposium a co tě na něm nejvíc zaujalo?

LK Ano, pro symposium jsem připravila úvodní fermentační rozkvašovací aktivitu a také závěrečnou fermentační reflexi. Zároveň jsem se ho zúčastnila jako posluchačka – jeden z bodů programu, který mě hodně inspiroval, byl promítaný dokumentární film *The Seeds of Vandana Shiva*. Zprostředkoval příběh vědkyně, původně kvantové fyziky

Vandany Shiva, která se obrátila k ekologickým tématům a rozhodla se věnovat ekologii a klimatu z pohledu malých farmářů a problematice semínek. Film mi připomněl, jak je důležité cítit se zmocněně – pak člověk může provádět změny, i když se zdá, že stojí proti nesrovnatelně vyšším silám. Dokument zároveň fungoval jako studie toho, jak vypadají degenerativní, byť krátkodobě výdělečné praktiky, a jak mohou naopak vypadat praktiky regenerativní.

LN Vztah lidí a stromů byl jednou z tematických linek, které procházely programem sympozia. Objevil se také v pásmu performancí norského uměleckého kolektivu CAN / Concerned Artists Norway, které kurátorka Nina Ossavy, kde stromy vystupovaly jako *compliance speakers*. Bioložka Zuzana Veverková zase představila iniciativu Živý les pro živý region, která požaduje ukončení plošné těžby listnatých stromů ve Ždánickém lese a Chříbech a ochranu zdejších lesů v podobě vytvoření CHKO Středomoravské Karpaty. A nesmíme zapomínat ani na konkrétní stromy, které obývají kaskádenskou zahradu, ty se sympozia také svým způsobem účastnily.

Připravit půdu pro taková propojování napříč časem, prostorem a jinakostí za účelem budování solidarity a „učení se“ bylo jedním z hlavních cílů sympozia. To chtěl akcentovat už i samotný název – *Gardening Ecofeminisms*. Abychom zdůraznily* i mnohost a různorodost ekofeministických přístupů, použily* i jsme množné číslo, *ecofeminisms*. *Gardening* pak odkazuje jednak ke konkrétnímu místu, kaskádenské zahradě, jednak také šířeji ke konceptu zahrady a otázkám, které otevírá, jako například chápání zahrady jako ekosystému, síť vztahů mnoha různých živých a neživých entit, role člověka v těchto vztazích, a tak i k otázkám týkajícím se péče, pozornosti, odpovědnosti... Starání se o zahradu představuje činnost, která se určitým způsobem zapojuje do utváření a kultivace života anebo spíše koloběhu života a smrti. Předkládá taky otázky týkající se více-než-lidských společenství, snad i mezidruhové spolupráce, které jsou stěžejní pro queer, feministické a dekolonizační přístupy v současném ekologickém

myšlení. V rámci sympozia se z queer perspektivy zahradám vedle přednášky Báry Lungové a Marianny Szczygielské věnoval i film Terezy Silon *Good Gardens* a částečně i *Composting Reading Club*, jež vedla Sára Märč. Kultivací a zemědělstvím se zabýval také příspěvek Marshy Meskimmon, který uvažoval o metodách kunsthistorického bádání ve vztahu k permakultuře. Na sympoziu přednášela rovněž Ros Gray, jež se dlouhodobě věnuje vztahu mezi botanikou a kolonialismem. Ros je také koordinátorkou komunitní zahrady Univerzity Goldsmiths v Londýně, kde obě učíme.

LN V rámci tématu setkávání různých proudů mě zaujalo i polské hnutí Siostry Rzeki, o kterém na sympoziu hovořila Marianna Szczygielska. Členky hnutí pořádají happeningy ve jménu divokých řek, jichž se účastní třeba stovky žen. Poprvé takovou akci organizovaly v roce 2018, kdy chtěly zabránit regulaci řeky Visly, na níž se měla postavit velká přehrada. Přidaly se ale i další řeky, „sesterské proudy“, přičemž každá účastnice měla ceduli se jménem své oblíbené řeky a modré oblečení. Při přednášce se mi vyjevoval obraz toho, jak se potůčky stékají do větší řeky a vzniká tak něco, co je postavené na kolektivní síle... Máš nějaké osvědčené zdroje či metody, jak vytvářet kolektivní aktivity? Aby se člověk vyhnul nebo aspoň trošku předešel trablům souvisejícím s prací v kolektivu (jako například mít dobře ošetřené komunikační mechanismy, rozdělené role, metody hromadného rozhodování, způsob organizování se...).

LN Siostry Rzeki jsou dobrý příklad úspěšného ekofeministického protestu, který rychle a přímo reaguje na hrozící destruktivní zásah do ekologie určitého místa. S tímto druhem organizování moc zkušenost nemám a nevím, jestli bych si na takovou přímou a masovou akci troufla. Aktivity, na nichž se podílím, a to bych řekla, že platí i o sympoziu *Gardening Ecofeminisms*, jsou spíše menší a mají trochu jiný charakter. Nejsou primárně reakční. Spíš v nich jde o vytváření alternativního autonomního prostoru, který chce fungovat jako živná půda nebo nějaké podhoubí, z kterého pak i takové iniciativy jako Siostry Rzeki mohou čerpat při svém růstu a rozvoji.

LN To už mi přijde jako velká věc. Na sympoziu bylo denně kolem sta návštěvníků či návštěvnic. A probíhalo několik dní, takže živná půda byla připravena. Co se uchyťtí, uvidíme.

LN K tomu vytváření kolektivních aktivit – prvně bych chtěla říct, že těm tzv. trablům se určitě nevyhneme. Když se rozhodneš nedělat věci sama, ale kolektivně, a navíc způsobem, který se staví proti nespravedlivému statu quo a současně se snaží o co největší demokratizaci, inkluzi a zmocňování, a to nejen třeba ve smyslu dávání prostoru hlasům, jež většinou nejsou slyšet, ale i ve smyslu sdílení moci, musí takové momenty už z definice věci nastat. Pak jde o to, jak se k nim jako skupiny a jedinci postavíme. Dobré je s tím počítat jako s něčím normálním, a dokonce i prospěšným. Důležité je také se od začátku vědomě snažit vytvářet bezpečné prostředí, které nám i ostatním pomůže rozvíjet odvahu stavět se proti projevům nespravedlnosti, podporovat kritickou sebereflexi a schopnost otevřít se vlastní zranitelnosti.

LN A to si myslím, že se docela povedlo. Ono často stačí, že některé věci „jenom“ zazní nahlas, že je někdo vysloví, ani nemusí být všichni schopní na ně rovnou hned reagovat. I to totiž zase je nějaké to semínko, když budu mluvit v zahradnické terminologii, a to se třeba časem uchyťtí, někdo ho zalije...

LN Máš pravdu, vlastně bychom o událostech jako symposium *Gardening Ecofeminisms* mohli* y přemýšlet skrze koncept zahradičení. Přicházíme do nějakého ekosystému, který je přírodní i kulturní, lidský i nelidský, a kde už existují různé vztahy. Od začátku se musíme rozhodovat, jak se do nich zapojíme. Když budeme o sympoziu uvažovat jako o zahradě, pak k němu máme – ať vystupujeme v roli organizátorek* ů, hostek* ů, nebo účastnic* íků – nějakou odpovědnost. Třeba ve vztahu k jazyku. Symposium bylo mezinárodní, a tak nám přišlo důležité, aby účastnice* ci měly* i přístup k simultánnímu překladu z češtiny do angličtiny a obráceně. Důležité také bylo používat genderově inkluzivní jazyk a do programu zahrnout události, kde jazyk není hlavním médiem prožívání a komunikace. Možná se zdá, že takové důsledné zaobírání se jazykem je přehnané, že jde o kosmetické

detaily, z mého pohledu je to ale nezbytná součást dramaturgické práce. Dalším příkladem je jídlo. Centrum pro umění a ekologii UMPRUM se dlouhodobě zabývá politikou jídla. I na sympoziu měla kuchyň velký prostor a pro mě bylo zvlášť důležité, že všechno vaření bylo veganské. Veganství chápu jako jeden ze způsobů, kterými my lidé můžeme přispět k osvobození zvířat. Kafkárna se v tomto ohledu dále angažuje například skvělým pásmem lekcí vaření *Revoluční kuchářka osvobození*, které připravuje ve spolupráci s Institutem úzkosti a feministickým webovým magazínem *Druhá : směna*.

LN Za mě to jsou klíčová rozhodnutí: Jaký jazyk se bude používat? Jaké bude jídlo – nikoliv ve smyslu chuti, ale přístupu většiny? Také mi přišlo dobré, že symposium bylo hyperlokální a zároveň mezinárodní.

LN Při přípravě programu jsme se také snažily* i kriticky přemýšlet o politice míst. Tendence koncentrovat pozornost na Prahu jako centrum všeho dění v Česku jsme si uvědomovaly* i a záměrně jsme se ji snažily* i co nejvíc narušit a dát prostor hostům a hostkám, které působí mimo hlavní město.

LN Bára Lungová zde představila svůj projekt – kosatcovou duhovou zahrádku, kterou vytváří na principu mnohočetného výběru: například to, jaké kosatce umístí do záhonků, vybírá pomocí jazykového klíče, tj. pracuje s názvy odrůd. Své záhony pojmenovává třeba Sexistické stereotypy nebo Dekolonizované dilema. Jinými slovy pracuje s humorem – má takový cottage punk přístup. Bářina zahrádka se nachází nad Kyjovem a dalo by se říct, že zcela současným způsobem navazuje na malé barokní útvary v krajině. Napadá mě, že jde přesně o ten moment zahradičení, který – ve smyslu výběru a zodpovědnosti – reprezentuje určitý posun směrem k umělecké a queer praxi.

Na sympoziu mě bavila kombinace intelektuálního podhoubí a rozličných uměleckých reakcí na samotné místo konání, tedy různé prožitkové a umělecké aktivity. Ostatně i to, co jsem pro symposium sama připravila, by šlo označit jako kombinaci zmíněných poloh. Jednalo se o fermentační workshop, kde

jsme prostřednictvím spolupráce s mikroby s účastnictvím zkoušeli najít chuť kaskáděnské zahrady. A skutečně nám z workshopu vyšlo několikachodové říjnové menu: topinamburové kimčchi, kysané „zeli“ z javorových listů nebo například březovníkový čaj (i houby březovník jsme – stejně jako vše ostatní – našli v kaskáděnské zahradě, což je příhodné, protože ji vnímám jako symbol rozkladu starých systémů a vytváření něčeho nového, živého, co z rozkládajícího se kmene stromu teprve vyrůstá). Dále jsme připravili šípkovou limonádu a lahodný oxymel s octem, medem a devaterem kaskáděnských bylinek. Jednalo se přesně o takové propojení různých vrstev, seznámení a spolupráci se zahradou z neobvyklých stran, které je vlastní i samotné fermentaci.

LN Jsem moc ráda, že jsi přijala naše pozvání představit na sympoziu svoji fermentační praxi. Decentralizovat pozici jazyka a dát prostor jiným způsobům prožívání a komunikace a především zapojit tělo a smysly bylo také něco, o co jsme se záměrně snažily*ⁱ. Zaujaly tě ještě nějaké další části programu, které vykračovaly tímto směrem?

LN Určitě, například samotná kaskáděnská kuchyně, kterou považuji za důležitou součást celého centra. A také různé performance – uskupení CAN / Concerned Artists Norway připravilo asi tříhodinovou performanci, která procházela mnoha místy a zákoutími zahrady. Její autorky a autor měli připravené různé typy aktivit, které zadávali účastnictvu z pozic průvodců a průvodkyň veškerým děním. Celá performance nebyla o slovech, ale spíše o mimojazykovém poznání. A také o pohybu. Podobný typ aktivity, i když v menším měřítku, pro sympozium připravila umělkyně a facilitátorka anto_nie, která tu vedla zážitkově-prožitkový workshop věnovaný vnímání a odolnosti.

Také mě velmi bavilo speciální kaskáděnské vydání série *Composting Reading Group*, již založila a příležitostně pořádá umělkyně Sára Márc. Bylo to skvělé, ostatně jako vždy, co jsem zatím měla možnost se do *Composting Reading Group* zapojit. Sára pro sympozium vybrala esej Caspara Heinemanna *Fucking Pansies: Queer Poetics, Plant Reproduction, Plant Poetics*,

Queer Reproduction a studii Charlene Spretnak *Ecofeminism: The Roots and Flowering* z roku 1987. Tyto texty jsme společně četli a pak o nich diskutovali.

Během celého sympozia se opakovaně objevovalo téma vztahu s jinými než lidskými bytostmi, stejně jako téma možnosti adaptace na život v době klimatických změn a ekologicko-sociální multikrizy. Na tato témata reagovaly například krátké umělecké filmy, které byly v pásmu promítány v závěru prvního dne sympozia. Jiné než lidské bytosti tematizovaly filmy Miroslavy Večeřové, například *Our View Is Mineral* zobrazoval člověkotulenež definovaného skalnatým mořským pobřežím. Svět plný následků klimatických změn ukazovalo dystopické sci-fi *Radixxx* Denisy Langrové a Jany Chmelařové. Klimatickým změnám z queer a dekoloniální perspektivy se věnoval i postdystopický film *Reclamation* umělců TJ Cuthand.

Celkově jsem coby účastnice sympozia měla možnost dozvědět se mnoho o tom, jak se ekofeminismus vyvíjel a jaké jsou důležité milníky tohoto myšlení. Sympozium zároveň nabídlo pohled na ekofeminismus coby živý proud a velmi aktuální způsob uvažování o světě.

LN Určitě se dá říct, že ekofeminismus prostřednictvím sympozia na Kafkárně nějak ožil. Ale to platí i naopak, Kafkárna ožila ekofeminismem. Vlastně už to naznačuje i to slovní spojení *gardening ecofeminisms*, které je v angličtině mnohoznačné. Jedna možnost je číst ho tak, že jsou to ekofeminismy, kdo zahradničí, kdo pěstuje a kultivuje. Druhá možnost je číst název tak, že těmi semínky, která je třeba zalévat a různě o ně pečovat, jsou naopak ekofeministické přístupy.

LN Dalším pro ekofeminismus důležitým okruhem, kterého se na sympoziu také dotklo několik příspěvků, je spiritualita. Výslovně se mu věnovala performance Dariny Alster *Posthumanist Prayer*, která byla současně uměleckou reakcí na pásmo performancí *Finding Ways to the Oracle Garden* uskupení CAN / Concerned Artists Norway. Výňatkem z textu – pasáží komponovaného pásma

Posthumanist Prayer – náš rozhovor o ekofeminismu a kaskáděnském sympoziu jako živné půdě ukončíme.

*Předstar si pomalu
stoupající Oceán
Voda jemně explaruje skály
Lesy
Zverimexy
Supermarkety
Chrámy
Univerzity
Mladiny moří se evdadají
Voda explaruje zemi
Přichází doba vody
Voda teče
Vstříc i tobě
A láska tvá chodidla
Všimni si, jak je to
příjemné
Vyšli jsme z vody
A voda se k nám vrátila
Byli jsme pro sebe
stvoření...*

(autorem uvedené pasáže je umělec Jan Matýsek; celý text *Posthumanist Prayer* umělkyně Dariny Alster se v originálním anglickém znění nachází na stranách 273–281)